

K NIEKTORÝM PROBLÉMOM MENTÁLNEHO JAZYKA U OCKHAMA A FODORA

RASTISLAV NEMEC, Katedra filozofie TF TU, Bratislava

NEMEC, R.: On Some Problems of Mental Language in Ockham and Fodor
FILOZOFIA 68, 2013, No 6, p. 470

The aim of this article is to compare two different cognitive theses and very similar views on the function of mind: on one side the thesis of the medieval doctor invincibilis W. Ockham, concerning the crucial architecture of intellect, and on the other side the psycho-semantics of mind as presented by J. Fodor. These authors deal with different contexts, themes and presuppositions. Through comparing these presuppositions a new and profound significance in both of them can be found.

Keywords: W. Ockham – J. Fodor – Cognitive studies – Concepts – Mental language

Kognitivismus predstavuje už vyše tridsať rokov interdisciplinárne úsilie zložené z psychológie, lingvistiky, filozofie a neurovedy, ktoré sa snaží vysvetliť základnú povahu mysle, jej štruktúru či procesy prebiehajúce v nej a navrhnuť rôzne modely práce mysle – akým spôsobom prebieha myslenie či tvorba pojmov. Tieto modely – ako názov napovedá – vychádzajú zo základných kognitívnych funkcií človeka, ktorými sú vnímanie, myslenie, pamäť, učenie, imaginácia či chápanie.

Naším zámerom v tomto texte je porovnať dva modely zaoberajúce sa problematikou tvorby pojmov, pričom prvý model vychádza z prostredia anglického stredoveku a z recepcie aristotelovských predpokladov a druhý z pera súčasného kognitívneho teoretika a filozofa Jerryho Fodora. Obidvaja autori pracujú s rôznym kontextom problematiky a vychádzajú z odlišného historického obdobia. Aspoň pre začiatok môžeme uviesť, že Fodorova téza a Ockhamova téza sa budú zhodovať v názore na základnú povahu ľudskej mysle. Opis týchto analógií medzi nimi predstavuje aj cieľ tohto článku. Všetky vstupné informácie (vnímanie a poznávanie), ale aj výstupné spracovanie týchto informácií (zamerané na etiku a život) sú len parciálnymi subsystémami, ktoré majú významný vzťah k svojmu centrálnemu systému – myslí. Toto porovnanie je dnes pomerne frekventované (Perler 2004; Lenz 2004). Naším prínosom bude v tomto zmysle u obidvoch autorov otázka reprezentácie a sémantickej viacznačnosti v rozmedzí mentálneho jazyka.

Ockhamova teória myslenia konštituovaného vnímaním. Ockhamova teória mysle (intelektu) či myslenia sa rozvíja na pozadí komplexnejšej teórie mentálneho jazyka. V rámci nej je dôležité priblížiť aspoň základné oporné myšlienky, aby sme lepšie pochopili jednotlivé funkcie intelektu (mysle).

Ockham hovorí v tejto súvislosti o troch úrovniach jazyka: mentálnej (pojmovej), hovorenej a písomnej.¹ Každá z týchto rovín má svoje hierarchické miesto: najvyššou formou termínov (získaných skúsenosťou a abstrakciou) sú mentálne termíny, hovorené termíny sú nižšou úrovňou a ešte nižšou je rovina písaného termínu. Túto hierarchiu utvára jednoduchý princíp: Každý termín (a v tomto prípade hlavne mentálny) je znakom vonkajších vecí (pričom ďalšie dva druhy termínov sú len ich sekundárnymi znakmi).

Každý jeden mentálny termín je podľa neho jedným aktom intelektu, z čoho môžeme usúdiť, že každý akt poznania zodpovedá jednému aktu intelektu, respektíve každý akt zodpovedá jednému, zložitejšiemu mentálneho procesu – procesu myslenia. Poznanie a myslenie (nazývané aj mentálny jazyk) je tak konštituované rovnakými, jednoduchšími súčasťami, ktorými sú mentálne termíny.

Takáto predstava mentálneho jazyka tvorí u Ockhama z fodorovského hľadiska centrálny systém, ktorého súčasťou (subsystémom) je myslenie interagujúce so subsystémom reči. Presnejšie: Takáto predstava (myslenia ako jazyka) je pre neho stredobodom, zatiaľ čo jej východiskom je epistemologická stránka a účelom praktická filozofia. Cieľom tejto štúdie však nie je podrobnejšie predstaviť problematiku súvisiacu s týmito vstupmi (poznáním) a výstupmi (etikou). Ide totiž o dva periférne subsystémy, ktoré sú samy osebe pomerne komplexné a ich hlavným cieľom je podpora práve tohto centrálného systému.

Ockhamova teória mysle a jej funkcie, ktorou je poznanie, má jasne stanovený základ: V skutočnosti existujú len jednotliviny, čiže poznanie musí začínať len a len jednotlivinou. Ak niečo poznávame, poznávame len jednotlivé. Práve takéto poznanie, ktoré sa vzťahuje na jednotliviny, možno označiť za reálnu vedu. Reálna veda tvrdí o veciach (*res*) nutné a pravdivé vlastnosti, vie overiť svoje tvrdenia a zdôvodniť princípy a používa presnú a názornú metódu. V tomto bode však Ockham vzápätí začne tvrdiť aj niečo iné: „Tvrďím, že reálna veda nie je vždy (len) o veciach, ako o tom, čo sa bezprostredne poznáva, ale o tých (entitách), ktoré (tieto veci) suponujú (...) treba teda vedieť, že akákoľvek veda, či už reálna, alebo racionálna, je vedou tak o propozíciách, ako aj o tom, čo poznávame, pretože z toho, čo poznávame, poznávame len propozície...“ (Ockham 1970, 134).

Ak je práve propozícia to, čo vo vlastnom zmysle slova poznávame – a Ockham v tomto nasleduje aristotelovskú tradíciu² –, tak v tomto tvrdení nachádzame cieľ epistemologického výskumu, ktorý by sme mohli bližšie definovať ako problém konštitúcie propozície. Akým spôsobom vyrieši Ockham paradox výlučnosti poznávania jednotliviny a na druhej strane výlučnosti poznania prostredníctvom propozície?

V prvom rade treba povedať, že ak tvrdíme, že predmetom poznania je jednotlivina, netvrdí sa tým, že jednotlivina je len jedna čo do počtu, keďže každá vec je singulárna. Myslí sa aj to, že (táto jednotlivina) nie je ani prirodzeným, ani konvencionálnym znakom

¹ „Musíme však vedieť, že podobne, ako sú podľa Boethia v jeho *Komentári k prvej knihe o vyjadrovaní* tri formy reči, čiže napísaná, vyslovená a pojmová, ktorá jestvuje len v intelektu, existujú podobne aj tri druhy termínov, čiže napísaný, vyslovený a pojmový...“ (Ockham 2009, 424).

² „Neboť všechno, co vzniká, vzniká z toho, co je skutečné (...) Vnímání je tedy možno srovnati s pouhým mluvením a myšlením...“ (Aristoteles 1995, 99).

(iných vecí) (Ockham 1980, 72). Táto podmienka ukazuje, že východiskom poznania nie je len jednotlivina v sémantickom zmysle, ale aj v zmysle fyzickom. Ďalej z toho vyplýva, že poznávací proces tvorí signifikatívnu jednotu poznania.

Tento možno zdanlivý rozpor (medzi poznaním jednotliviny a poznaním propozície) sa Ockham snaží vysvetliť situáciou človeka „pro statu isto“ (t. j. tu na zemi), čiže v situácii, keď je jeho poznanie limitované a nedostatočné. Ockham totiž tvrdí, že v tejto situácii sme odkázaní na svoje vnímanie a nemôžeme ani toto vnímanie chápať ako univerzálne platné pre všetky časy. V tomto pozemskom stave sme schopní poznávať dvoma spôsobmi: intuitívne a abstraktívne.

Prvým druhom poznania je intuitívne poznanie, ktoré uchopuje jednotlivú zmyslovú vec mimo duše. Na základe toho, že intelekt tento predmet vníma (uchopuje), vzniká v mysli vnímajúceho zástupný znak – mentálny termín (alebo intencia), no nie na základe podobnosti veci a tohto termínu, ale na základe príčinnosti. Preto sú obidve strany (aj intelekt, aj predmet) príčinou toho, že v mysli existuje znak (veci). Z toho vyplýva, že každej jestvujúcej veci môže v mysli zodpovedať práve jeden mentálny termín, a naopak, každý mentálny termín (napríklad strom) musí korešpondovať s niečím konkrétnym.

Abstraktívne poznanie je aktom poznania, ktorý predpokladá intuitívne poznanie. Intelekt (mysel) nie je schopný abstraktívnym poznaním prísť až k zmyslovému predmetu, ale nahliada inteligibilnú intenciu (Mlčúchová 2012, 491-492), napríklad strom alebo človeka, a je schopný spájať tieto pojmy prostredníctvom kopuly do propozícií. V tomto prípade tiež zodpovedá jeden akt (abstraktívneho poznania) jednej propozícii. Keďže ju intelekt nahliada a vníma, môže s ňou súhlasiť, alebo nesúhlasiť.

Obidva druhy poznania – intuitívne aj abstraktívne – odpovedajú na otázku, či je človek schopný poznať len jednotliviny, jednotlivé termíny, alebo aj termíny zložené (propozície). Pre účely tejto štúdie takéto predstavenie Ockhamovej teórie poznania postačí, hoci mnohé z dôležitých momentov a problémov sme nespomenuli.

Ockham predpokladá, že tak, ako jeden (mentálny) termín zodpovedá jednému aktu intelektu, respektíve jednej vnímanej veci, aj veta (propozícia) musí zodpovedať vecnému stavu, ako ho intelekt (prostredníctvom zmyslov) vníma. Podobne podľa neho platí, že ak existujú tri kategórie termínov, z ktorých hierarchicky najvyšší je mentálny termín, takáto hierarchia existuje aj v propozíciách. Najvyššia je teda mentálna propozícia, ktorá zastupuje naše myslenie a má určitú štruktúru. Znamená to však, že mentálny termín či mentálna propozícia (*propositio mentalis*) majú presne takú istú štruktúru ako vnímaná *res*, ktorú zastupuje vo vete subjekt? Akým spôsobom teda intelekt predikuje, respektíve upiera niečo tomuto subjektu? Znamená to, že štruktúra mentálnej propozície má aj nejakú gramatickú vlastnosť – podobne ako písané a hovorené vety?

Aby sme vysvetlili najprv hierarchickosť propozícií, uveďme príklad: „Každý človek je filozof“ a „Every man is philosopher“. Majú tieto vety rovnaký zmysel (signifikát)? Obidve vety poukazujú na tú istú myšlienku – to znamená, že môžeme povedať, že tieto idiomatické vety sú podriadené (*subordinantur*) jednej mentálnej. Z toho vyplýva, že túto sémantickú identitu dvoch rôzne znejúcich viet môžu zabezpečovať jedine mentálne termíny, z ktorých sú tieto vety komponované, lebo každý termín prirodzene odkazuje

v obidvoch vetách na tú istú vec (signifikácia). V tejto súvislosti sa hovorí o tzv. silných „sémantických konštantách“ (Lenz 2004, 110), ktoré musia mať pevný zmysel a pevnú identitu termínov a musia mať svoj mimorečový či „reálny“ základ.

Problémom však nie je len rovina prirodzenej supozície jednotlivých termínov, ktorá nedokáže plne vysvetliť správnosť či nesprávnosť spojenia termínov vo vetách. Problémom je to, prečo rozumieme aj vetám, ktoré obsahujú nesprávne gramatické rody či slová s nesprávnym syntaktickým postavením. Mierime tým k druhému problému, a to k otázke „propozíčného obsahu“: Na základe čoho získava mentálna veta svoju štruktúru (nadradenú ostatným vetám)? Mierime teda k otázke inteligibility mentálnej propozície, respektíve k otázke, či existuje nejaká „hlbinná“ gramatická rovina aj v rámci takejto propozície, ktorá by bola pre ostatné (hovorené, písané) vety určujúca.

William Ockham

krétnej (idiomatickej) reči – sú *termini nullius linguae* –, avšak už z povahy týchto termínov vyplýva nejaká základná gramatická štruktúra. Niečo iné označuje v našej reči pojem „človek“, a niečo iné genitívy tohto výrazu „človek“ (Ockham 1970, 24). Keďže ide o dva pády, podľa Ockhama nemôže ísť o rovnaký význam (signifikát). Tieto gramatické

Na rozdiel od Severina Boethia Ockham netvrdí, že medzi idiomatickými výrazmi (písanými a hovorenými vetami) a mentálnou propozíciou pretrváva analogický vzťah v tom zmysle, že by mentálna propozícia podliehala rovnakým gramatickým akcidentom (číslo, pád...) ako idiomatická. Mentálnu rovinu síce môžeme chápať ako podobnú kategorematickým idiomatickým výrazom,³ nie je však jasné, akým spôsobom takáto mentálna veta môže z nich preberať syntaktickú štruktúru potrebnú pri tvorbe vety. Zotieral by sa tým rozdiel medzi konvenčnosťou termínov a prirodzenou znakovosťou termínov na jednej strane, na rovine propozície zasa rozdiel medzi konvencionálnou štruktúrou vety a jej „univerzálnosťou“. Podobne Ockham netvrdí – v protiklade k autorom ako W. Chatton či W. Burley –, že takéto gramatické kategórie môžeme pripísať len idiomatickej reči. Pojmy síce nepatria ani do jednej kon-

³ Kategorematické výrazy alebo termíny – na rozdiel od synkategorematických – sú základom propozície, majú svoj stály signifikát. V propozícii je kategorematickým výrazom subjekt, respektíve predikát. Obidvoje je vysvetlené nižšie v texte. Rozdiel uvádza Csontos (Csontos 2012, 44).

mody označujú niečo iné v prvom páde, a niečo iné v druhom. Prvý termín sa vzťahuje na jednotlivinu, druhý na vlastnosti tejto jednotliviny (akcidenty).

Pritom platí, že musí existovať nielen pojem v nominatíve, ale aj v inom páde, a že im prislúchajú aj odlišné koreláty (idiomatické výrazy). Ak by totiž existovali len extramentálne veci a im zodpovedajúce pojmy (v nominatíve), odkiaľ by sa vzali samotné gramatické kategórie (akcidenty, teda iné pády)? Ako by sme odlišili pravdivé vety od viet nepravdivých, ak by tieto gramatické vlastnosti neexistovali? Znamená to teda, že gramatické kategórie musia existovať v intelektu?

Čo sa týka pôvodu gramatických kategórií, môžeme u Ockhama badať značný posun v teórii mentálneho jazyka. Vo svojej ranej tvorbe sa ešte nazdával, že človek nemá vrodenný mentálny jazyk ani vrodennú systematickú schopnosť vytvárať vety. Myslel takpovediac len vykonáva mentálne akty a ich systematickosť vyplýva viac-menej z jazykových konvencií. Dôsledkom takejto teórie je hierarchická priorita konvencionálneho, nie mentálneho jazyka. Mentálny jazyk získava svoje obsahy len vďaka konvencionálnemu. Rovnako aj pokiaľ ide o gramatické kategórie, raný Ockham sa nazdáva, že nevyplývajú z poznanej veci (vecného stavu), ale sú abstrahované z idiomatického jazyka. Napríklad termíny ako „všetci“, „každý“ sú tzv. synkategorematické termíny, ktoré majú význam len v spojení s iným termínom, teda neexistujú samy osebe, ale len s iným termínom. Ak by neexistovali vôbec, nevideli by sme rozdiel medzi vetami „Každý človek je smrteľný“ a „Všetci ľudia sú smrteľní“. Najprv sa teda *synkategoremata* používali v idiomatickom jazyku a z neho boli abstrahované a začlenené do mentálneho. Čiže na jednej strane ich existenciu a funkciu Ockham v rámci myslenia predpokladá, lebo inak by tieto propozície boli totožné a akt myslenia by nemohol spájať termíny do súdu, ale na strane druhej v myšli neexistujú.

Vo svojej neskoršej teórii Ockham naopak tvrdí, že tieto mentálne súčasti si vytvára samotný intelekt, nemusí ich odnikadiaľ abstrahovať. V tejto súvislosti vzniká otázka, aký status má v propozícii samotná kopula.⁴ V diele *Komentár k Aristotelovmu spisu O vyjadrovaní* tvrdí, že kopula – podobne ako subjektu a predikátu – zodpovedá jeden akt poznania (Ockham 1978, 355). Na jednej strane ju Ockham postuluje ako samozrejmu, podobne ako jej existenciu v rámci mentálneho jazyka, na druhej strane vzniká otázka, „čomu“ potom takáto kopula reálne zodpovedá. Na jednej strane kladie jej funkčnú stránku, ktorá sa vyžaduje, na druhej strane nevysvetľuje, čo je okrem intelektu „príčinou“ existencie kopuly ako mentálneho termínu. Riešenie tejto dilemy je vecou dohadov a interpretácií.

Ak však platí, že pojmy sú gramaticky určené a zároveň neprislúchajú ani jednému jazyku, tak sa zdá, že ide o logický spor. Z ktorého jazyka pochádza ich gramatická štruktúra, ak nepatria ani do jedného z nich?

Toto jeho neskoršie tvrdenie by sme mohli vysvetliť nasledovne: Ockham sa nazdáva, že intelekt si sám vytvára gramatické akcidenty a nepotrebuje v prípade týchto termínov získavať nič abstrakciou z idiomatického jazyka. Syntax idiomatického jazyka predsa

⁴ Na niektorých miestach Ockham tvrdí, že kopula nie je súčasťou propozície (Ockham, 1978, 355).

len ukrýva niečo viacznačné, aj mentálne termíny v rámci propozície môžu byť viacznačné, hoci prirodzene suponujú (*significatio*) to, čo označujú. Syntax mentálneho jazyka je čosi, čo vychádza zo samotného intelektu a čo má známky gramatickej štruktúry. Mentálny termín nemusí byť vždy súčasťou tej istej (jednej) vety, ale môže byť aj časťou inej ľubovoľnej propozície. To znamená, že sa stáva „prvkom“, pomocou ktorého sa v našom myslení vytvára akákoľvek veta.

Pojem z hľadiska tohto „univerzálneho“ použitia môže mať viaceré významy. Nikdy nie je subjektom alebo predikátom tej istej (jednej) vety. Na rozdiel od Boethia – ako sme už uviedli – Ockham priznáva, že aj v prípade mentálnych termínov existujú niektoré gramatické štruktúry. Podľa neho sú to napríklad číslo, pád, modus, slovesný rod, číslo, čas a osoba (Ockham 1974, 13).

Vzťah medzi mentálnou a idiomatickou rečou je založený na istej korešpondencii, pričom nejde o rovnocenný a homogénny vzťah, lebo Ockham pripisuje mentálnemu jazyku len tie vlastnosti, ktoré zodpovedajú kritériu sémantickej nevyhnutnosti (*necessitas significationis vel expressionis*).

Fodorova téza jazyka *mentalese*. Ockham tradičnú náuku o troch úrovniach reči, pochádzajúcu od Boethia, kriticky zapracoval do svojej širšej koncepcie mentálneho jazyka. Odmietol analogické videnie troch rovín jazyka (*orationes*), ako aj úplnú gramatizáciu nášho myslenia. Tieto dva znaky sú podstatné, ak chceme pochopiť skutočnosť, že u Ockhama nadobúda v prípade *oratio mentalis* značný priestor sémantická vízia. Táto vízia neodkazuje len na rovinu doslovného znenia (referencie), ale aj na rovinu autorovej myšlienky (*intentio auctoris*).

Podobnú teóriu, aj keď s podstatne odlišným kontextom vedeckého skúmania, predstavil vo svojom diele *Language of Thought* (1975) Jerry Fodor.⁵ Táto práca poskytovala základný rámec vtedajším teóriám kognitívnej psychológie a lingvistiky a do veľkej miery prekračovala veľmi vplyvnú tézu Noama Chomského o vrodenej gramatickosti nášho myslenia, ktorú vo svojich dielach označil pojmom „generatívna gramatika“.

Fodor postuluje v tejto svojej práci „vrodenný“ mentálny jazyk, ten sa však značne líši od konkrétnych idiomatických jazykov, ktoré sa učíme. Tvrdí, že je to základná funkčná vlastnosť (mentálny stav), vďaka ktorej si náš mozog spája informácie vnímané z okolia. Ak by sme to zredukovali na fyziologickú rovinu, mohli by sme povedať, že naše „poznávanie a chápanie“ je podobné tomu, ako počítač spracúva informácie. Tento proces (podobne ako proces myslenia) spracúvania informácií (softvér) súvisí so základnými vlastnosťami stroja (hardvér) – podobne, ako sa naše mentálne stavy súvisia s naším mozgom. Fodor však neusiluje len o to, aby poukázal na túto analógiu. Otázkou pre neho zostáva rovina „štruktúry jazyka“.

Skôr, než sa dotkneme tejto problematiky, musíme si ozrejmiť niekoľko základných Fodorových východísk. V prvom rade, mentálne stavy sú podľa dnešnej neurovedy vo

⁵ Toto dielo viackrát doplnil a dopracoval, takže vyšlo aj v roku 2008 pod názvom *Language of Thought 2* (ďalej ako LOT 2).

svojej podstate intencionálne. To znamená, že akt prania či túžby má vždy ako svoj predmet niečo konkrétne, na čo sa pranie či túžba vzťahuje. V týchto mentálnych stavoch vidíme akýsi „sémantický obsah“, ktorý sa nedá zredukovať len na informatívnu rovinu, lebo tieto stavy „tým, že sa vzťahujú“ na ten-ktorý predmet, prekračujú rovinu informácie a čírej intencionality. Podľa neho aj okolnosti tejto intencionality vykazujú istú štruktúru, preto sa Fodor bude znova pýtať na pôvod tejto štruktúry: Je získaná z extramentálnej reality, alebo si ju mozog dodatočne vkladá do jazyka?

Na túto otázku možno odpovedať funkcionalisticky: Ak niekto niečo robí – napríklad zohrieva jedlo –, robí tak z nášho pohľadu pozorujúcej osoby pravdepodobne preto, že je hladný. Ak jedlo zohrieva ďalej, hoci je už horúce, môžeme sa nazdávať, že tak robí pre niekoho, kto ešte len príde.

Druhou možnou odpoveďou je intencionálna téza, ktorá sa nezaobera len mozgovými procesmi, tým, ako a kedy prebiehajú, ale aj tým, na čo tieto procesy (prípadne symboly) odkazujú. V tomto zmysle by sme tieto stavy chápali ako „reálne“, t. j. ako nevyhnutne zodpovedajúce niečomu reálnemu a nastoľujúce požiadavku pravdivosti. Tak, ako nášmu presvedčeniu o niečom zodpovedá obsah tohto presvedčenia, ako túžbe vždy prislúcha konkrétny predmet, s ktorým sa spája jej uspokojenie, aj pojmy zodpovedajú „niečomu reálnemu“.

Okrem toho tieto mentálne stavy či procesy sú produktívne. Produktívnosť znamená schopnosť vytvoriť nekonečné množstvo nových myšlienok (mentálnych procesov) z konečného počtu prvkov (konštituentov). Každý mentálny stav sa skladá z jednotlivých prvkov a ich vlastností (ktoré môžu byť intencionálne alebo kauzálne) a v tejto súvislosti je podstatné, ktoré prvky a v akom vzťahu s ostatnými súčasťami vstúpia do tohto-ktorého mentálneho stavu. Takto sa v porovnaní s prvou (funkcionalistickou) odpoveďou viac zohľadňuje sémantický „obsah“ a dosah týchto stavov a skôr sa vytvára priestor pre teóriu mentálneho jazyka (Fodor 1998, 172).

Práve problematika pojmu vedie Fodora k záveru, že dnešná kognitívna veda zažíva hlbokú teoretickú krízu, pretože sa zaoberá skôr neuronálnymi procesmi, a nie tým podstatným – „reálnym súvisom“, na ktorý tieto procesy odkazujú (Fodor, 1998, viii). Kognitívna veda by mala v prvom rade skúmať to, čo jestvuje za týmito procesmi ako ich základný predpoklad. Myslenie sa nevyčerpáva svojou funkčnou stránkou, ale naplno sa prejavuje tým, že na niečo odkazuje, a až potom o niečom hovorí. Ani obsah myslenia sa nedá vyjadriť funkciou, ktorej cieľom je komunikácia. Fodor preto považuje za najlepší pohľad na myseľ pohľad cez prizmu jazyka. Jazyk je tým, čím sa myšlienka dostáva k slovu prostredníctvom pojmov. Jazyk je zložitá štruktúra, ktorá spája jednotlivé informácie do celku.

Základnou jednotkou tohto mentálneho jazyka je pojem. Pojem ako základný sémantický obsah zodpovedá vždy nejakému „mentálnemu stavu“ (vyvolanému intencionálnym stavom) a spája sa s iným pojmom do vety.⁶ Fodor teda postuluje klasickú tézu RTM

⁶ Fodor špecifikuje pojem jednak ako mentálnu jednotlivinu, jednak ako kategóriu a jednak ako konštituent myslenia – tie myseľ komponuje do zmysluplného celku. To umožňuje chápať jednotlivé mentálne konštituenty ako systematické.

(Representational Theory of Mind) (Fodor 1995, 1-26), ktorú by sme navyše mohli nazvať teóriou komputačnou.⁷ Každá mentálna reprezentácia (KRAVA) získava svoj obsah zo svojich jednotlivých konštituentov (napríklad KRAVA je zvier, ktoré je hnedé), ktorým zodpovedá konkrétna vec (krava). Každý mentálny stav má svoj obsah, preto ide o mentálnu reprezentáciu. Spojením viacerých po sebe nasledujúcich mentálnych stavov vzniká mentálny proces. Mentálny proces, ktorý sa riadi čisto formálnymi pravidlami, je logicky konzistentný a prebieha v podobe (syntaktických) zákonitostí. Prechod z jedného takéhoto stavu do druhého (prípadne od jedného procesu k druhému) je podľa Fodora tiež komputačný.

Kauzalita vzťahov. Medzi vnímaním a mentálnym stavom tak prevláda kauzálny súvis, ktorý by sa dal vyjadriť príslušným „symbolom“ zastupujúcim prvok spomínanej činnosti. Takýto súvis, ktorý by sme mohli nazvať ockhamovským „signifikátom“, je však podľa Fodora na jednej strane elastický t. j. kauzalita a jej výsledok sa aproximatívne prispôbujú vnímanej realite. Preto Fodor tvrdí, že informácia, ktorou disponujeme, je rozsiahlejšia než samotný „vecný obsah“. Jeho teória mentálneho jazyka sa usiluje vyradiť sémanticky menej relevantné informácie a bazírovať na tých sémanticky podstatnejších.

Takýto súvis však predpokladá ešte druhú stránku kauzality – „asymetrickú závislosť“. Teória asymetrickej závislosti sa snaží vysvetliť, ako je možné, že dva mentálne stavy môžu mať ten istý obsah, hoci majú dve odlišné príčiny. Napríklad mentálny stav KRAVA môžu zapríčiniť reálne jestvujúce kravy, ale aj kone (ak ich vidíme v tme). Ak nastane prípad dvoch pojmov s rovnakým obsahom, musia podľa Fodora platiť tri podmienky: 1. mentálnemu stavu (KRAVA) zodpovedajú konkrétne veci (krava ako signifikát); 2. tieto veci musia nutne predchádzať samotný mentálny stav a 3. aj konkrétne veci, ktoré vytvárajú tento mentálny stav (spomínané kone), nutne predpokladajú primárnu závislosť mentálneho stavu (KRAVA) od existencie konkrétnej veci (krava).

Z Fodorových téz vyplýva, že napríklad dieťa môže považovať svoj mentálny stav (KRAVA) za výsledkoch vnímania rôznych ilustrácií, na ktorých sú znázornené kravy, ale nemusí nutne nejakú reálnu kravu vidieť. V prípade tohto dieťaťa bude mentálny stav KRAVA primárne závisieť od ilustrácie, nie od konkrétnej a jestvujúcej veci. Vtedy ide práve o elastickú kauzalitu, ktorú možno vzťahovať aj na iné pojmy zodpovedajúce jednému mentálnemu stavu.

V týchto tvrdeniach presadzuje Fodor aj mnoho iných holistických téz. Holizmus v tomto kontexte vlastne znamená to, že „signifikát“ jedného mentálneho stavu závisí od spojenia vzťahov, ktoré sa udržujú s inými prvkami v rámci širšieho sémantického celku.

⁷ Argumentov v prospech komputačného charakteru mentálnych procesov je viac. V prvom rade preto, že lingvistické a percepčné procesy sú logické a dajú sa znázorniť prostredníctvom diagramov či stromov. Ďalej, v rámci týchto diagramov možno zistiť, ktorá časť procesu je nadradená a ktorá podriadená či základná. Táto charakteristika komputačnej vlastnosti môže navodzovať predstavu, že téze o komputačných procesoch v mozgu protirečí spomínaná intencionalita. Komputačné procesy by sme tu mohli chápať ako isté formálne zákonitosti, ktorým sa naopak charakter intencionality vymyká.

To znamená, že by sme, striktno vzaté, nemali mať jeden pojem pre dve veci ani by sme si nikdy nemohli opätovne pomyslieť na tú istú myšlienku. Intencionálne zákony (o identite intencionálnych stavov) by tak boli v rozpore so zákonmi komputačnými (t. j. mechanickými) (Fodor 2003, 542). Fodor svojou holistickou tézou presadzuje skôr sémantický rozmer, ktorý sa snaží obidve roviny jazyka chápať ako kompatibilné.

Štruktúra mentálnej vety. Mentálny jazyk si Fodor predstavuje nielen atomicky ako jednotlivé symboly zložené do viet, ale prisudzuje mu aj istú vnútornú sémantickú štruktúru (Fodor 2008, 18), od ktorej je tento zmysluplný celok závislý. Táto sémantická štruktúra nevzniká len z jednotlivých komponentov (idiomatického) jazyka, ale musí svoju štruktúrovanosť odniekiaľ aj získať. Aby sme tú-ktorú vetu pochopili, musíme vedieť, čo je vetná štruktúra. Pochopiť vetu pritom neznamená len pochopiť jednotlivý jej prvok (termín) izolovane, ale pochopiť spojenie viacerých termínov do jedného celku. Dôsledkom poznania tejto štruktúry vety je schopnosť odlíšiť jednu vetu od druhej.

Poznať štruktúru znamená schopnosť rozoznať, čo majú všetky štruktúry spoločné (podobnosť dvoch viet) a čím sa líšia. Fodor túto schopnosť nazýva „systematickosťou“, ktorá je akoby všadeprítomnou schopnosťou mentálneho života (Florez 2002, 209). S myslou (či už umelou, alebo prirodzenou) spája aj tento rozmer poriadku. Systematickosť sa vlastne prejavuje schopnosťou zachytiť dve odlišné vety (dva odlišné sémantické obsahy), rozpoznať v nich komponenty jednej vety a vedieť ich rôznym spôsobom spájať. Napríklad z vety „Každý človek je filozof“ vyplýva, že myseľ, ak ju má pochopiť, musí vedieť, ako tieto termíny „filozof“ a „človek“ používať, respektíve musí vedieť systematicky dedukovať, ktorý z týchto pojmov je rozsahom širší, a ktorý užší. Teoreticky vzaté, myseľ by mohla pochopiť propozíciu „John miluje Mary“, ale nemusela by teoreticky pochopiť propozíciu „Mary miluje Johna“ (Fodor 1998, 26). Myseľ tieto podobnosti vie rozlíšiť, keďže vie rozlíšiť medzi kategóriami výrokov a vie ich diferencovať aj podľa konštituentov takéhoto výroku.

Odkiaľ sa berie táto systematickosť? Fodorovi je jasné, že nepochádza z nejakej mimomentálnej reality. Rovnako odmieta tézu pripomínajúcu Ockhamovo rané učenie o tom, že intelekt jednotlivé komponenty mentálneho jazyka abstrahuje z idiomatickej reči. Štruktúra mentálnej vety nemôže vychádzať „len“ z idiomatického jazyka. Jazyk je výrazom myšlienky, systematickosť teda vychádza zo samotnej povahy myslenia. Sémantika vďaka mysleniu prekračuje rovinu syntaxe. A ak by syntax aj určovala sémantickú rovinu jazyka, museli by sme prijať tézu, že syntax je apriórnu súčasťou myslenia.

Ďalej z toho vyplýva, že systematickosť obsiahnutá v myslení si prednostne vyžaduje aj systematickosť mentálnej reprezentácie, čiže ak naše myšlienky majú byť zmysluplné, každému mentálnemu stavu musí nevyhnutne zodpovedať niečo konkrétne, reálne a pravdivé. Len preto Fodor pri riešení otázky pôvodu štruktúry vyslovuje domnienku, že „možno práve svet nejakým spôsobom učí myseľ, aby bola systematická, a mentálna reprezentácia je toho spoločným výsledkom...“ (Fodor 1998, 26). Inak túto možnosť, ktorá by zaručovala systematickosť v myslení zvonku, absolútne odmieta.

Zhrnutie podobností a rozdielov. Ako sme mohli vidieť, na prvý pohľad sa zdajú spomenuté teórie veľmi podobné. Obidve sa snažia vysvetliť vznik pojmov a myšlienok postulovaním mentálneho jazyka závislého od individuálne jestvujúcich vecí. Obidve pracujú nielen s funkčnou stránkou jazyka, ale postulujú aj sémantický rozmer, v prípade ktorého zákonitosti nezohrávajú hlavnú úlohu. Problémom – v porovnaní s Ockhamom – je u Fodora skôr koncepcia formálne prebiehajúcich procesov, ktoré sú viac či menej mechanické (komputačné) a narážajú na námietku intencionálnych zákonitostí.

Podobnosť medzi našimi autormi je v tom, že tak Ockham, ako aj Fodor postulujú veľmi úzky vzťah medzi jazykom a myslením. Pod jazykom, prirodzene, myslíme nielen hovorený, ale aj mentálny jazyk. Obidvaja zhodne stotožňujú vyššiu rovinu jazyka s myslením. Obidvaja autori uznávajú, že jazykové jednotky (komponenty) sú z lingvistického hľadiska kompozičné a rekurzívne, čo znamená, že z nich môžeme vytvoriť ľubovoľné množstvo viet. Rovnako uznávajú, že vetnú štruktúru či syntax nachádzajúcu sa na idiomatickej rovine jazyka nemožno zdôvodniť len jednotlivými komponentmi jazyka. Každý z autorov vysvetľuje túto tézu inak, ale jej vysvetlenia sú aspoň čiastočne podobné a u oboch súvisia s problematikou referencie (so signifikáciou) a odvolávajú sa na vonkajšiu vec ako na definitívne a kauzálne podmieňujúcu myslenie i jazyk.

Rozdiely medzi našimi autormi spočívajú v rovine zdôvodnenia pôvodu sémantickej viacznačnosti (štruktúry či syntaxe) – na to sme chceli v tomto článku poukázať. Kým Ockham sa nazdáva, že aj mentálna rovina jazyka vďaka svojej syntaktickej stránke umožňuje viacznačnosť, Fodor tvrdí, že takýto mentálny jazyk musí byť sémanticky explicitný a jednoznačný. Nemá na mysli, samozrejme, prirodzený jazyk, ktorý sa učíme, ale jazyk, ktorý predchádza každý naučený/učený jazyk a je hlboko spojený s myslením (jazyk *mentalese*). Kým Ockham sa nazdáva, že jednotlivé súčasti vety sa dajú zoradiť inak a napriek zmenenému vetnému základu budú mať rovnaký signifikát, Fodor si myslí, že mentálny jazyk je presnou kópiou myslenia, čiže identickú vetu intelekt nemusí nutne vyhodnotiť ako totožnú.

Zdá sa teda, že naši autori postulujú tieto tézy v inom kontexte. Z hľadiska dejinnofilozofického súvisu však blízkosť týchto teórií môže poukázať na živú aktuálnosť niektorých stredovekých epistemologicko-sémantických východísk. Nielen že sa tak vzťah jazyka a sveta dostáva do nových súvislostí, ale aj predpoklady tohto vzťahu nadobúdajú samotným porovnaním novší obsah.

Literatúra

- ARISTOTELES (1995): *O duši*. Prel. A. Kříž. Praha: Rezek.
BOETHIUS (1880): *Commentarii in librum Aristotelis Peri Hermeneias*, c. 1, pars posterior. Leipzig: Teubner.
CSONTOS, L.: (2012): *Základy logiky*. Trnava: Dobrá kniha.
FODOR, J. (1995): *The Elm and The Expert. Mentalese and Its Semantics*. MIT Press, Bradford Book.
FODOR, J. (1998): *Concepts. Where Cognitive Science Went Wrong*. Oxford: Clarendon Press.
FODOR, J. (2003): *Aby mysle znamenali viac*. In: *Antológia filozofie mysle*. Bratislava: Kalligram, 531-555.

- FODOR, J. (2008): *Language of Thought Revisited*. Oxford: Clarendon Press.
- FLOREZ, A. (2002): *La filosofía del lenguaje de Ockham*. Bogota: Universidad Javeriana.
- HARAJ, I. (2011): *Vlastné meno v myslení antiky a stredoveku*. Martin: Matica Slovenská.
- KARABA, M. (2012): *Vedecký pokrok ako filozofický problém*. Warszawa: Rhethos.
- MLČÚCHOVÁ, A. (2012): *Akvinského teória intencionality v kontexte epistemologických diskusií*. *Filozofia*, 67 (6), 491-497.
- LENZ, M. (2004): Oratio mentalis und Mentalesisch. In: Aertsen, J. (ed.): *Herbst des Mittelalters?* *Miscellanea Mediaevalia*. Bd. 31. Berlin – New York: De Gruyter, 105-130.
- OCKHAM, G. (1970): In librum primum Sententiarum Ordinatio. In: Brown, S. (ed.): *Opera Theologica* II. New York: St. Bonaventure.
- OCKHAM, G. (1974): Summa Logicae. In: Boehner, Ph. (ed.): *Opera Philosophica* I. New York: St. Bonaventure.
- OCKHAM, G. (1978): Expositio in librum Perihermenias Aristotelis. In: Boehner, Ph. (ed.): *Opera Philosophica* II. New York: St. Bonaventure.
- OCKHAM, G. (1980): Quodlibeta septem. In: Wey, J. (ed.): *Opera Theologica* IX. New York: St. Bonaventure.
- OCKHAM, V. (2009): Summa logicae. In: Chabada, M. (ed.): *Antológia Patristika a scholastika*. Prekl. R. Nemeč. Bratislava: Dobrá kniha.
- PERLER, D. (2004): Die Systematizität des Denkens. Zu Ockhams Theorie der mentalen Sprache. *Philosophisches Jahrbuch*, 111, 291-311.
- YRJÖNSUURI, M. (2007): Wiliam Ockham and Mental Language. In: Lagerlund, H. (ed.): *Representation and Objects of Thought in Medieval Philosophy*. *Ashgate Studies in Medieval Philosophy*. Aldershot.

Príspevok vznikol na Teologickej fakulte Trnavskej univerzity v rámci riešenia grantovej úlohy VEGA č. 1/0112/12 *Vybrané prieniky stredovekej a súčasnej filozofie*.

Rastislav Nemeč
Katedra filozofie TF TU
Kostolná 1
P. O. Box 173
814 99 Bratislava 1
SR
e-mail: rastislav.nemec@tftu.sk